

Petkó Zsigmond

Nevét a Balassa-kódex őrizte meg. A másoló kezek közül az utolsó, a hatodik jegyezte le a „Cantio militaris”-t, melynek versfői mondják, hogy az ének „Petko Ségmond” munkája.¹ Thaly Kálmán, az ének első ismertetője, majd kiadója, Petkóról a következőket mondotta: „Petkó lángoló hazafias érzésű költő volt: úgy látszik foglalkozására nézve katona ember, valami végbéli vitéz, egykor talán Zrínyi Miklós szolgálatában.”² Később, mikor az éneket kiadta, a következőket fűzte még ehhez: „Az ének szerzője nem határozott népköltő, hanem a classica történelemben, s tán az irodalomban is jártassággal bíró, iskolázott ember volt. Iskolázott voltára mutat a Homerosból vett példázgatás mellett maga az általa használt versalak is: a Balassa-féle kilencz rövid soros stropha, mely már csak complicitabb természeténél fogva is, inkább műköltők, vagy legalább a műköltészet felé hajló osztálybeliek, mint par excellence műköltők kedvelt formája volt.”³ A későbbi kutatás nem tett Thaly megállapításaihoz semmit, csak az ő sorait variálta Petkóról szólva.

Az Országos Levéltár Kamarai Levéltára őrzi Petrőczy Istvánnak, nyilvánvalóan a Wesselényi összeesküvést követő időkben elkobzott iratait és ebben Petkó Zsigmondnak Petrőczyhez intézett leveleit is. Ezek és a pozsonyi áll. levéltár nyitrai fiókjában levő Illyesházy levéltárból előkerült négy levél világánál Petkó alakja egészen határozott körvonalakat kapott. Sajnos, csak tizenkét év határai között, de ez a rövid időszak is elegendő ahhoz, hogy megismerjük az embert és a költőt is.

Nem tudjuk megállapítani, mikor és hol született. Bizonyos, hogy szerény vagyónú nemes családból származott. Iskolát is csak keveset, valamelyik felvidéki protestáns iskolában, vagy a trencsényi jezsuitáknál végzett. Thaly „Homerosból vett példázgatás”-t vél felfedezni versében, de az csak mitológiai közhely, amely minden deákos iskolában tanult ember előtt ismeretes volt, s nem feltételezi szükségszerűen Homérosz ismeretét. Leveleiben sincs, néhány közkeletű jogi kifejezést leszámítva, mélyebb deákos műveltségnek semmi nyoma.

Életére eddig „Cantio”-jának utolsó sorai adtak némi felvilágosítást:

Az ezer hat szazban hagi ezeket iram hatuan hat esztendőben
Ekém utan iartam s arra is vigyaztam hogy ehessém kenyérben
Zabot-is vetettem mert lovat szerettem vettem hasznát mezőben⁴

Ez a kép vezette félre Thalyt és láttatta Petkóban az egyszerű végbéli vitézt. Igaz, levelei bizonyítják, nem volt módos, jelentősebb vagyónú. 1667 nyarán nem tudott aratókat fogadni. Petrőczyt kérte, segítsen rajta, küldjön „ednihanyocskát”.⁵ 1669 nyarán ismét ez a gondja. „Szabad kérny, szabad nemis adnj, enis kernem alazatosā Nght ha lehetséges, s bőves Ngd a sok aratotol seghelyen Ngd egyel vagy kettővel mivel nalunk soha nem volt szűkes az arato mint most.”⁶ E sorok is bizonyítják, nem lehetett nagy a birtoka, amit, ha nem volt más munkása, maga is művelt. 1670. áprilisában Petrőczynél menti magát, nem tud hozzá menni, mert „vetes keről fogolodva edgyut cheledemel nem erkeztem kitől küldeni.”⁷

A legkorábbi adat róla 1662. áprilisából való. Ekkor Illésházy György, Trencsén, Árva és Liptó megyék főispánjának szolgálatában áll. Ura megbízásából felkereste az új házas Illésházy Gáspárt és „ura nevével” köszöntötte. Innen Pozsonyba ment, hogy ura részére országgyűlési szálást szerezzen.⁸ Tehát azon nemesek közé tartozott, akik a főurak familiárisai, bizott emberei voltak. 1664-ben már Petrőczy István báró szolgálatában találjuk. Miért hagyta ott Illésházyt nem tudjuk, de hogy békével, ezt abból következtetjük, hogy Petrőczy menekülése után újra Illésházy szolgálatában állott.

Petrőczy István kaszavári főkapitánynak is bizalmas embere volt. Gondoskodik borainak árultatásáról.⁹ A bormérővel el is számol.¹⁰ De családi ügyekben is eljár. 1669. július 9-én Eperjesről ír és beszámol a Petrőczy „urfiak”-nál tett látogatásáról. „Miklos urfi eő Ngha megh edigh nem mulattjja el az oskolat sem az leczkit, tanulis illyendő kepē de ugy ergettē tovább vacational nincs kedve hogy tanulyon, egy ataljā foghvast. Istvā Urfi penigh sok időtől foghvast nem tanul nem is akar tanulni megh oskolabā sem akar jarni. Mondva eb tanullyō, sőt ha Ngd el nem viteti innē el szőkik egy szoival nincs kedve csak egy katonasaghoz.”¹¹

¹ Balassa-Kódex. Közzéteszi VARJAS BÉLA. Bp. 1944, XV. és 189–93.

² THALY KÁLMÁN: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Figyelő, III. 1877, 18–21.

³ Ugyanaz: Irodalom és műveltség történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp. 1885, 351–352.

⁴ Balassa-kódex 192.

⁵ OL Kamarai lt. Petrőczy cs. lt. 2. fasc. (A következőkben Petrőczy lt.) Petkó Petrőczynak. 1667. júl. 21.

⁶ Petrőczy lt. Petkó – Petrőczynek, 1669.

⁷ Uo.: Petkó – Petrőczynek, 1670. apr. 21.

⁸ Bratislavai áll. lt. nitrai fiók, Illyesházy cs. lt. – OL Microfilmtár 642.

⁹ Petrőczy lt. Petkó – Petrőczyhez, 1664. nov. 15.

¹⁰ Uo.: Petkó – Petrőczyhez, 1665. jan. 12.

¹¹ Uo.: Petkó – Petrőczyhez, 1669. július 9.

Gazdasági és családi ügyeken kívül voltak olyan megbízásai, melyek költeményeinek keletkezését is megértetik. Tudója, ismerője volt ura politikai terveinek, azok végrehajtásában segítője volt. Petrőczy István, Thököly István sógora, egyike volt a felvidéki evangélikus vezető embereknek, sőt részese volt a Wesselényi-összeesküvés mozgalmának is. Szoros kapcsolatban volt Wittnyédy Istvánnal. Vele tervezték, hogy Lipót királyt elfogják és Kaszavára viszik, és ott kényszerítik a magyarok kivánságainak teljesítésére.¹²

1664-ben, Bethlen Miklós Zrínyihez, Csáktornyára utaztában felkereste Petrőczyt is, akivel melegebb barátságba került.¹³ Szentanúja volt Zrínyi halálának és Petrőczynek rögtön megírta a tragikus hírt.¹⁴ Petrőczyt és környezetét, éppen úgy mint az egész magyarságot mélyen megrendítette Zrínyi halálhíre. Petko „Cantio”-ja ebben a légkörben keletkezett és ez volt lírai indoka, hogy a török mellett a „hajás szomszed” ellen lázítson.

Ez időtől Petkó leveleiben mindig több politikai anyagot találunk. Egymás után bukkannak elő a kor vezető egyéniségeinek nevei. Többnyire Trencsénben tartózkodott és ott figyelte a Stubnyára utazókat. Leveleiben fel-fel bukkannak az ilyen mondatok: „Bizonyos okra monzve, az Ngd parancsolattya szerint, ma el nem mehetek Ngd szolgálattyara, ha meg mondom okat tudó helyben hagyja, mentsegemet”¹⁵ A „bizonyos ok” politikai. Hasonló okból keresi fel trencsényi szállásán Wesselényi nádort, kinél kora reggel elsőnek jelenik meg audientian.¹⁶ Amikor 1669 nyarán Nádasdy Ferenc Stubnyára ment, minden lépését megfigyeli és tudósítja róla Petrőczyt.¹⁷ Gyakorta jár ura megbízásából bizalmas küldetésekben. Thököly István írja 1669. novemberében Petrőczynek: „Ighen ighen kedvessem vettem, hogj szinten ideis nem szanta farasztani Petkó Urmot eö kgmet, szeretettel erkezevzen egésségemről, mellyel en ugynacsak nem dicsekedhettem.”¹⁸ S hogy nem csupán Thököly egészségéről értekeztek, azt Thököly mindenható főember szolgálja, Keczer Ambrus naplójából bizonyíthatjuk. 1665. július 27-én, tehát a Wesselényi-mozgalom kezdeti időszakában feljegyzi: „Petrőczy uram szolgálai: Rajcsányi s Petkó Erdélyben mennek”.¹⁹ Ez Petkó első ismert erdélyi útja. Petrőczynek jó összeköttetései voltak az erdélyi politika főbb vezetőivel; Teleky Mihállyal, Bethlen Miklóssal baráti kapcsolatban is állott. Hozzájuk küldhette Petkót. 1668. nyara végén Varsóban volt Petrőczy másik bizalmas emberével, Szádeczkyvel. János Zsigmond lengyel király lemondásának hírével tértek meg.²⁰ Keczer Ambrus naplójában 1669 nyaráról találjuk nyomát, hogy ismét Erdélyben járt.²¹ Petrőczy Bethlen Miklóshoz küldte. Erről írt is Bethlennek azzal a megjegyzéssel, hogy jó válással várja Petkót, még ha arra „jó ideig köllenék is késni oda be.”²²

Augusztus második felében jött meg Erdélyből. Augusztus 20-án Árva várában Thököly Istvánt kereste fel. „Ebéd után megnézegeti gróf uram az minemű lovakat hoztak; s Petko uram is relatiot tévén utazásáról” — írta Keczer Ambrus naplójába. Majd másnap így folytatta: „Petko uramot el nem bocsáta gróf uram ez mai nap, és Keczer András uram is majd napestig tánczal mulatta magát.”²³ Mivel ment Petkó Erdélybe és mit hozott? Nem tudjuk. Bizonyos, hogy a felvidéki mozgalommal állott kapcsolatban, s aligha Wittnyédi keze nem volt benne. Erre utal július 9-én, Pozsonyból írott levelének e sora: „Petyko Urá ha megh iön, mivel leszen megh terese, Nagd tudoseczon”.²⁴ Wittnyédy várta Petkó küldetésének eredményét, s az jó lehetett, mert nagy volt a vigasság Árvában.

De az összeesküvők felett gyülekeztek a fellegek. 1670. január 7-én Petkó csupa rossz hírt ír Petrőczynek. Zrínyi Péterről is ír: „Bufo dolga ighé nehezé vagjő, igen nagj suspitiokba vettek de hogj aristombá volna, abbá semmi nincs ugj lehet hogy gyakrabbá fogh lakni magjar orszagbá ez utja hogy sem becseb.”²⁵ És végül 1670. április 21-én kelt levelének a post scriptuma: „Ezeket az hireket nem köl tellyeseghel semminek venni. Retenetes nagy alkalmatlansaghunkra

¹² PAULER GYULA: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671. Bp. 1876, 108–110.

¹³ Bethlen Miklós önéletírása. Magyar Századok, Bp. 1955. I. köt. 214.

¹⁴ Petrőczy lt. Bethlen Miklós — Petrőczynek, 1664. dec. 7. Bethlennek ez a második levele Zrínyi haláláról. Valószínű, hogy Petrőczy István levelének politikailag érdekes, az összeesküvés peréhez felhasználható darabjait Bécsbe vitték. Így csak a második levélből olvassuk, hogy Bethlen megírta Petrőczynek az „elég szomorú hírt. . . az szegény úr, Zrínyi Miklós halálát.”

¹⁵ Petrőczy lt. Petkó — Petrőczynek, 1665. szeptember 20.

¹⁶ Uo.: Petkó — Petrőczynek, 1665. január 12.

¹⁷ Petrőczy lt.: Petkó — Petrőczynek, 1669.

¹⁸ Uo.; 3. fasc.: Thököly István — Petrőczynek, 1669. nov. 29.

¹⁹ Keczer Ambrus naplója. Mon. Hung. Hist. II. Oszt. 33. köt. Bp. 1884. 206.

²⁰ Uo. 360.

²¹ Uo. 398.

²² DEÁK FARKAS: A bujdosók levéltára. Bp. 1883, 233.

²³ Keczer Ambrus naplója 404.

²⁴ Petrőczy lt. 3. fasc. Wittnyédy István — Petrőczyhez, 1669. július 9. — Hogy mennyire fontos volt Petkónak ez az útja, bizonyítja Wittnyédy két nap múlva, július 11-én megismételt kérését: „Petyko ha megh iön, mivel iar, adgya értesemre Nagk.” Uo. 1669. júl. 11.

²⁵ Uo. Petkó — Petrőczyhez, 1670. január 7. — Buffo néven Zrínyi Pétert hívták az összeesküvők.

vagyon itten az Rev megh megh csinallyak az hidat, mert semmi partikaczkankot által nem vihettük Trencsinbe. Kihez kepest kerem alazatossá Ngdat ha valami oly hire volna hogy által kelnek hordozoskodnunk adgyon parancsolatot Trencsini Gazdara, ki adgyó eökreket Vaghtol Ngd hazaig hozatnj portekamat.²⁶ Tehát már a véget várja, tudja, menekülnie kell. Ez az utolsó adat róla. Készavárát november 16-án szállotta meg Eszterházy Pál semptei főkapitány.²⁷ De Petrőczy ekkor már Erdélyben volt; 1670. október 27-én Husztról írt Teleky Mihály-nak.²⁸

Petkő pedig néhány évre eltűnt szemünk elől. Nem tudjuk mi volt a sorsa. Talán ő is megjárta a börtönöket, vagy sikerült azok elől elmenekülnie. Nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy nem ment a bujdosókkal Erdélybe. 1673. őszén Rajecen tűnik fel, úgy látszik itt van most otthona. 1673. november 12-e és 1674. szeptember 12-e között három levele maradt fenn.²⁹ Ezek szerint Illyésházy György szolgálatában állott megint. Az ő ügyeiben járt el. 1674. szeptember 12-e után eltűnik szemünk elől.

Petkő Zsigmond tipikus képviselője annak a szerényebb anyagi körülmények között élő nemes embernek, aki egy-egy főúr familiárisaként mint „bizott szolgáló”, „főember szolgáló” szolgálta urát. Ők azok, akik főúri gazdáik megbízásából járták az országot, sőt a külföldet is. Levelekre nem bízható bizalmas híreket, értesítéseket közvetítettek. Nemesgyeser főbenjáró ügyeket intéztek és országos fontosságú üzeneteket „az ő szájukkal” küldtek. Bizonyos, hogy bár főúrainak megbízásából jártak el, befolyásuk volt az ügyek intézésére. Az 1660-as években megmozduló politikai életnek, a köznemesség politikai mozgalmainak tekintélyes szárnyát képezték. A Wesselényi összeesküvés kisebb szereplői között számosan voltak. Elég itt Keczer Ambrus naplójára hivatkozni, abból láthatjuk milyen fontos szerepe volt ezeknek a híreket, üzeneteket közvetítő nemeseknek. Természetesen tanultságuktól, iskolai műveltségüktől és nem utolsósorban vagyoni állapotuktól függött, hogy mennyire fontos pozíciót töltöttek be főúri gazdáik mellett. Szerepük vizsgálatánál nem elhanyagolható szempont az sem, hogy küldetéseiknek mindig volt kulturális jellege is. Ők a szellemi termékek importjában is jelentős szerepet játszottak. Könyveket, divatos iparművészeti, művészeti tárgyakat vásároltak, közvetítettek. Ezt a szerepüket érdemes volna tüzetesen megvizsgálni.

Petkő nem tartozott a vagyonos „főember szolgálók” közé. De lehettek olyan képességei, amelyek nagy jelentőségű ügyek közvetítésére, tárgyalására alkalmassá tették. Küldetései, bár azok anyagát nem ismerjük, ezt bizonyítják. Ezek a szálak vezetnek költeményeihez is.

Énekét, a „Cantio Militaris”-t a Balassa-kódex 6. keze jegyezte le. A versfőlk „PETKŐ SÉGHMOND MUNKAIA”-nak mondják. Abban a tragikusan megrendült hangulatban íródott, amely Bethlen Miklós értesítése nyomán a Felvidéken a lelkeket megragadta. Thaly szerint a vers „a legelső határozott hang a német ellen.” „Valóságos csata riadó”³⁰ Bár a „hajás szomszédot” is említi, mégis az ének a török elleni harcra buzdít. 15—20. versszaka mintha Zrínyi Áfiumának visszhangja, annak összefoglalása volna. E vershez csatlakozik a kódex utolsó éneke, a „Gondolkodgyal szeginy Magyar vigre hova lisz” kezdetű. Sem versfőlke, sem utolsó versszaka nem mondja, ki szerezte. Az ímént életrajzi vázlatra során beszélünk arról, hogy Petkő sokat jár követségben, ahol nemcsak urának szavait tolmácsolta, hanem nyilvánvalóan tárgyalt, rábeszél, igyekezett küldőjének álláspontját elfogadtatni. Thaly „a két ének egyező szelleme, hangulata, iránya és irálya” alapján mondja Petkőének.³¹ Kétségkívül rokon versek, de a másodiknak a szenvedélyen kívül van valami sajátos dialektikája. Rábeszélő, meggyőző vers. Már a kezdeti hangütése: „Gondolkodgyal szeginy magyar” a tárgyalásokban, meggyőzésben jártas ember szava. Rábeszélő, meggyőző gondolatmenetét érezzük szerzőjére leginkább bizonyító erejűnek. Írójának az volt a célja, hogy megnyerje a magyarokat: serkenjenek álmukból, fogjanak fegyvert szabadságukért. Petkő Zsigmond erdélyi útjai során gyakran kerülhetett ilyen feladatok elé, tárgyalásainak summája gyakran lehetett „Kiki immár vege elől éles fegyverit.” Ezért érezzük a verset Petkő Zsigmond művének.

Jenei Ferenc

Hermányi Dienes József két levele

Hermányi Dienes József írói jelentősége és irodalomtörténeti szerepe az utóbbi évtized kutatásai nyomán szemből láthatóan megnövekedett. Életműve a magyar széppróza fejlődésének egyik fordulópontja a XVIII. században. Mivel tetteves írói hagyatéka nagyrészt

²⁶ Uo. Petkő — Petrőczyhez, 1670. április 21.

²⁷ PAULER i. m.: II. 183.

²⁸ Teleky Mihály levelezése. Bp. 1910, V. köt. 387.

²⁹ Bratislavai áll. lt. Nitrai fiók, Illyésházy lt. — OL Microfilmár 642.

³⁰ THALY KÁLMÁN: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Figyelő, III. 1877, 21.

³¹ THALY KÁLMÁN: Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp. 1885. 354.